

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Философски факултет
Катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“

Надя Димитрова Карачоджукова

НОРМАТИВЕН КОНТРОЛ НА ИМЕНАТА В ЕЛЕКТРОННА СРЕДА

АВТОРЕФЕРАТ

на

ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД

за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по
професионално направление 3.5. Обществени комуникации и информационни науки
(Книгознание, библиотекознание, библиография – обработка на информационните
ресурси)

Научен ръководител: доц. д-р Милена Миланова

София, 2024

Дисертационният труд е обсъден и допуснат до публична защита с решение на Катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“ към Философския факултет на Софийския университет “Св. Климент Охридски”.

Научно жури:

1. Проф. дн Цветанка Панчева, СУ „Св. Климент Охридски“
2. Проф. дфн Иванка Янкова, УниБИТ
3. Доц. д-р Милена Миланова, СУ „Св. Климент Охридски“
4. Доц. д-р Александра Дипчикова, НБКМ
5. Доц. д-р Елена Янакиева, НБКМ

Дисертационният труд е с общ обем 215 с., от които 171 с. научен текст и включва увод, три глави и приложения. Основният текст съдържа 8 таблици и 33 фигури и е придружен от 6 приложения. За съставянето на дисертацията са използвани 230 литературни източници, от които 59 на кирилица и 171 на латиница.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на от часа ч. в Катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“, Философски факултет на Софийския университет “Св. Климент Охридски”, бул. „Цариградско шосе“ 125, блок 1, ет. 4, ауд.

Материалите по защитата са достъпни в Катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“ и на сайта на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	4
<i>Актуалност и значимост на проблема</i>	<i>4</i>
<i>Обект, предмет, цел, задачи и хипотези на изследването.....</i>	<i>5</i>
<i>Изследователски подходи и методи на изследването</i>	<i>6</i>
II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	7
<i>Структура на дисертационния труд</i>	<i>7</i>
<i>Съдържание на дисертационния труд.....</i>	<i>7</i>
III. СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	34
<i>Научни приноси с теоретичен характер</i>	<i>34</i>
<i>Научни приноси с практико-приложен характер.....</i>	<i>34</i>
IV. ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРДАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	35

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Актуалност и значимост на проблема

В съвременното информационно общество търсенето, анализът и подборът на информация е от все по-ключово значение не само за отделния човек, но и за функционирането на обществените дейности и системи. Създаването, споделянето и използването на информация се подпомага от използването на цифрови инструменти и технологии. Все по-широкият достъп до огромно количество информация улеснява намирането и използването на данни. Глобализирането на комуникациите прехвърля географските и политическите ограничения и допринася за създаване на нова, по-качествена информационна среда. Нейното усъвършенстване налага особено внимание към качеството на създаваната информация. Една от насоките на развитие в това отношение е използването на нормативен контрол в информационните системи на редица научни и приложни области като библиотечната каталогизация, архивните и специалните колекции, дигиталните библиотеки и репозиториуми, музейните и художествените колекции, издателското дело и системите за управление на съдържание, изследователските и академични бази от данни, семантичния уеб, системите за юридическа нормативно-правна информация, някои области на генеалогичните и исторически изследвания, системите за корпоративна и бизнес информация и др. Ролята на нормативния контрол в тези системи е налагане на последователност при представянето на имена, наименования, заглавия и тематични области при поддържането и развитието на базите от данни, с което се цели откриването и извличането на релевантни материали при използване на различни правописни или вариантни форми или термини за търсене.

Отчитайки широкото приложение на процесите на нормативен контрол, настоящата разработка се ограничава до използването му в библиотечната каталогизация с надеждата, че едно по-подробно изследване на историята, състоянието и перспективите за развитие на нормативния контрол в библиотечните бази от данни ще допринесе за усъвършенстването им и консолидирането на библиотечно-информационните системи в страната.

Актуалността на темата се определя от необходимостта българските библиотечни каталози да се показват в уеб среда и да се свързват с други информационни ресурси. Отсъствието на цялостна разработка на български език при наличието на множество публикации с теоретичен, практичен и практико-приложен характер в чужбина и съществуваща добре разработена система от действащи международни норми и стандарти в тази област налага в процеса на международното коопериране на библиографската

информация да се осигури теоретична основа и да се разработят практически насоки за правилната идентификация на имена на автори, наименования на колективни органи, теми, и свързаните с тях произведения.

При изграждането на електронните библиотечните каталози нормативният контрол създава условия и развива съвременен инструментариум за ефективно търсене и достъп до библиотечните и библиографски информационни ресурси. Чрез него се постига универсалност на достъпа до информация, идея която е във фокуса на библиотечната общност от десетилетия и която в съвременна среда е още по-важна, но едновременно с това поставя редица предизвикателства пред каталогизаторите.

Процесът на контролиране на някои от елементите на библиографското описание е характерен и за развитието на традиционните библиотечни каталози и библиографски указатели. В тях отразяването на вариантите на имената на лица и настъпилите промени в наименованията на колективните органи се осъществява чрез система от препратки. С електронизацията на библиотечните библиографски бази от данни се натрупват значителни масиви от библиографски записи и се разширява обхватът на елементи от библиографското описание, по които може да се извършва търсене на информация.

Обект, предмет, цел, задачи и хипотези на изследването

Обект на изследването е нормативният контрол като метод за уникално идентифициране на имена, прилагането му в контекста на съвременните библиотечни мрежи и кооперирането и състоянието на тези процеси в България.

Предмет на дисертационния труд са контролните файлове на имената на лица и наименованията на организации. В изследването не са включени други контролни файлове – на предметни рубрики, заглавия, серии, издателства и др. Това ограничение се налага поради все още недостатъчното унифициране на този проблем като цяло в международен план, както и на отсъствието на каквато и да е практика за унифициране на тези названия в българските традиционни и електронни каталози и библиографски бази от данни.

Целта на изследването е на основата на анализа на използването на нормативния контрол в българските библиотеки да се предложи теоретичен модел за оптимизиране на нормативния контрол на имената в локален и национален план с възможност за разширяване на този модел към други културни институции. Музеите, архивите и галериите също са изправени пред подобен проблем в процесите по създаване на бази от данни с информация за притежаваните от тях ресурси. При използването на нормативен контрол в процеса на изграждане на информационни бази данни, тези институции може да

се възползват от дългогодишния опит, знания и традиция на библиотечните специалисти за използване на установени точки за достъп при въвеждане на библиографски данни. Следването на общи подходи и решения относно процесите и методите за изграждане на контролните файлове създава възможност за споделяне на нормативните данни и има своето значение за намаляване стойността на нормативната работа, тъй като тази дейност по същество е изключително трудоемка и скъпа. Същевременно така се подобрява достъпът до информация и се прецизира информационното търсене.

Постигането на тази цел преминава през реализирането на няколко поставени **задачи**:

- Анализ на нормативната дейност като средство за установяване на имената на участници в създаването и реализирането на информационни ресурси (лица и колективни органи) и избор на тяхната стандартизирана форма чрез изследване на световни и национални документални източници.

- Установяване и доказване на необходимостта от прилагане на нормативен контрол при изграждане на онлайн каталози и библиографски бази от данни чрез разглеждане на установени световни практики.

- Проследяване на процесите по създаване на контролни файлове като ефективен инструмент за нормативен контрол чрез сравнителен анализ на национални практики и отразяването в практиките на български библиотеки

- Установяване на практики за изграждане на контролни файлове и изработване на препоръчителни модели за въвеждане и прилагане в практическата дейност по създаване на библиотечни онлайн каталози в българските библиотеки.

- Изработване на модел на нормативен запис за наименование на колективен орган с цел установяване на подходяща структура, приложима в дейността на българските библиотеки

В хода на изследването е развита и доказана определената като отправна точка работна **хипотеза**, че нормативният контрол в българските библиотеки трябва да се усъвършенства на базата на споделената каталогизация.

Изследователски подходи и методи на изследването

Използваните **методи на изследване** са деск ризърч, документален анализ, сравнителен анализ, емпирично проучване чрез анкета и наблюдение.

За установяване на състоянието на нормативния контрол в каталогизационната практика в българските библиотеки е използвана анкета, проведена между регионалните

библиотеки и големите научни и университетски библиотеки. В допълнение към анкетата е извършено наблюдение върху онлайн каталозите на някои от библиотеките, които прилагат нормативен контрол.

Информацията, необходима за постигане на целта и задачите на дисертационния труд се осигурява от теоретично изследване на публикации на български и чужди автори.

II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Структура на дисертационния труд

Дисертационният труд е в обем от 215 с., от които 169 с. научен текст и включва увод, три глави и приложения. Основният текст съдържа 8 таблици и 33 фигури. За съставянето на дисертацията са използвани 230 литературни източници, от които 59 на кирилица и 171 на латиница. В библиографията са включени монографии, студии, статии, доклади и презентации от конференции. В преобладаващата си част използваните източници са в електронна форма и уебресурси.

Дисертацията е придружена от 6 приложения. Приложение 1. Контролни записи за име на лице във формат COMARC/A; Приложение 2. Сравнение между полета за установена точка за достъп на имена на лица и фамилии и наименования на колективни органи във форматите за нормативни данни MARC 21/A и UNIMARC/A; Приложение 3. Контролни записи за име на лице с оригинална форма на името на чужда кирилица във формат COMARC/A; Приложение 4. Контролни записи за име на лице с оригинална форма на името на чужда кирилица във формат MARC 21 за нормативни данни (създадени в Университетска библиотека); Приложение 5. Контролни записи във формат COMARC/A за колективен орган, който е променил наименованието си; Приложение 6. Анкета за проучване създаването на контролни файлове в българските библиотеки; Списък на съкращенията; Списък на таблици и фигури.

Съдържание на дисертационния труд

В първа глава *Нормативен контрол. същност, принципи, стандартизация* се проследява развитието на идеята за нормативен контрол. Обяснена е терминологията, използвана в текста. Дадени са определения на елементите на инструментариума на нормативния контрол – контролен запис, контролни данни, контролен файл. Разгледани са

характеристиките и етапите на нормативната дейност - практическата дейност, която се извършва, за да стане възможен нормативния контрол.

Открити са етапите на работа с контролните записи и идентифицирането на точките за достъп.

Появата на нормативния контрол в процеса на каталогизация, е предизвикана от необходимостта всички названия на хора, места, предмети и понятия в каталога да са представени в унифицирани форми, които да се използват последователно като точки за достъп.

Основен инструмент на нормативният контрол са контролните записи, които се създават за всяка контролирана точка за достъп. Контролните записи съдържат освен възприети и невъзприети форми на имената и допълнителни данни, които да улеснят идентифицирането. Навлизането на Интернет като най-голям информационен ресурс едновременно облекчава и усложнява процеса на идентифициране. На преден план излиза проблемът за анонимността на авторите в електронната среда – анонимност, която е в резултат на „правни ограничения“¹ или в умишленото „неразкриване на нечие име“² когато дадено лице има интелектуална отговорност спрямо написано, казано или създадено от него.

Нормативен контрол може да се прилага при всички елементи на библиографския запис, по които е възможно да се търси: имена на лица, наименования на колективни органи, заглавия, серии, географски названия, предметни рубрики, търговски марки, място на издаване, форма, жанр или физически характеристики на ресурса.

Основната цел на нормативния контрол – да осигури ефикасен достъп до библиотечните ресурси чрез стандартизиране на формите на точките за достъп, което се постига чрез структуриране на тези точки в каталога по начин, по който потребителите да могат да намерят необходимата информация бързо и лесно. Уникалността на формата на всеки обект, който подлежи на нормативен контрол е в неговата основа.

Нормативният контрол изпълнява две функции:

- Изключване на двусмислието при обекти с подобни или идентични форми на имената.
- Систематизиране на ресурси, които са свързани логически, независимо, че са представени по различен начин.

¹ **Froomkin, A. Michael.** Legal issues in anonymity and pseudonymity. In: *Information society* [online], 1999, 15 (2), p. 113-127. [Viewed 10.01.2024]. Available on: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/019722499128574>

² **Nissenbaum, Helen.** The Meaning of anonymity in an information age. In: *Information society* [online], 1999, 15 (2), p. 141-144. [Viewed 10.01.2024]. Available on: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/019722499128592>

Терминологията, която се използва при нормативния контрол е свързана с неговия основен инструмент контролния файл и контролните записи, от които е изграден този файл.

Контролният запис (authority record) е съвкупност от елементи от данни, която идентифицира определен обект (име на лице, наименование на колективен автор, заглавие, предметна рубрика, издателство) и може да бъде използвана за улесняване на достъпа до установената точка за достъп за този обект или за визуализация на всяка точка за достъп до нея.

Контролни данни (authority data) е информацията, която се съдържа в един компютърен контролен запис, в резултат от проучвателната работа и интелектуалните дейности на каталогизаторите³.

Контролният файл (authority file) е база от данни изградена от контролни записи.

Установена форма (authority form) на името на лице или на наименование на организация е тази форма на точката за достъп, която се използва за търсене в библиографския запис⁴. Нейното предназначение е да се използват стандартизирани форми на имената в библиографския запис, за да могат свързаните записи да се съберат на едно място.

Нормативна дейност се нарича практическата дейност за осъществяване на нормативния контрол - проучвателната работа, интелектуалните усилия и всички технически задачи, които трябва да се извършат при създаване и актуализиране на контролните записи.

При създаване на контролен запис в структурата му се включват няколко елементи от данни, които трябва да са налични и във всички библиографски формати, предназначени за обмен на данни: определяне на установена форма на името и въвеждането ѝ като унифицирана форма на основната точка за достъп; въвеждане на препратки от невъзприетите форми на името към установената форма и на препратки към свързани (равностойни) основни точки за достъп; допълване на информацията с данни, необходими за по-точното идентифициране на името на лицето или наименованието на организацията; проверка на качеството на въведената в новия запис информация; съхраняване на записа, с което той става част от база от данни.

Използването на термините „установена точка за достъп“ и „редна дума“ като синоними е предпочетено, независимо, че вторият термин е остарял, той все още широко е

³ Park, Amy L. Automated authority control: making transition. In: *Special libraries* [online], 1992, vol. 83, no 2, p. 75-85. [Viewed 10.01.2024]. Available on: https://scholarworks.sjsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=sla_sl_1992

⁴ Auld, Larry. Authority control: an eighty-year review. In: *Library resources and technical services*, 1982, Vol. 26, p. 319-330.

разпространен в националната ни практика, и неговата семантика показва по-ясно, че се отнася до имената на лица и колективни органи, определени за входен, първи елемент от библиографския запис, т.е. установената точка за достъп.

Нормативният контрол осигурява **последователност при използването на точките за достъп** и е в интерес на цялата библиотечна дейност. Бързото нарастване на фондовете води до бързо нарастване на библиографските записи. Стремещът за създаване и натрупване на голям обем от информация довежда до липса на задоволителна унификация на елементите за търсене и до различна пълнота на данните. Без нормативен контрол управлението на информацията е трудно и некачествено. Базите данни, които прилагат нормативен контрол имат преимущество пред тези без такъв, тъй като **предимствата му са съществени за управлението на данните**:

- Повишава качеството на каталозите и базите данни. Създаването на контролните записи и редактирането им става при спазване на определени правила и процеси като по този начин се поправят неточности, премахват се дубликати и неправилни точки за достъп;
- Допринася за логическото структуриране на каталога. Контролните файлове групират различните точки за достъп, използвайки препратките между установената форма на името и неустановените или свързани форми;
- Подобрява се ефективността на библиографския контрол;
- Осигурява релевантност на информационното запитване. Точността на информацията в контролните записи улеснява идентифицирането на търсенето лицето, намалява времето за търсене и получаване на необходимата информация.

Нормативният контрол подпомага работата не само на каталогизаторите, но и на други библиотечни специалисти – по комплектуване, по справочно-информационна дейност. Неговите предимства са от значение не само за библиотеките, но и за други културни институции (музеи, архиви, галерии), чиито ресурси все по-често стават част от национални и международни бази данни.

Нормативният контрол в каталозите се постига чрез създаване на отделна база от данни от контролни записи, наречена контролен файл, която управлява точките за достъп в библиографската база. Контролният файл отразява всички каталогизационни решения по отношение на избраните установени форми на имената, взети от дадена библиотека или от консорциум за споделена каталогизация и изпълнява контролни функции спрямо цялата библиографска база от данни, т.е. спрямо електронния каталог.

Контролните файлове могат да се разделят по различни признаци:

В зависимост от *контролираната точка за достъп* на библиографския запис, най-често поддържаните файловете са: контролен файл на имена на лица, на наименованията на колективи, на предметни рубрики. Първите подпомагат търсенето по формален белег в библиотечния каталог, чрез унифициране на точките за достъп в библиографското описание, а последният – този на предметните рубрики – осигурява съдържателното търсене в машинния каталог.

Според начина на създаване контролните файлове са *активен* – едновременно със създаването на библиографски записи за ресурса, за контролираните точки за достъп се създават и контролни записи и *пасивен*, който се създава като от вече съществуващите бази данни с библиографски записи формите на имената се извличат по програмен път.

Според използването на точките за достъп в библиографския запис контролните са *отделен контролен файл* за всеки контролиран елемент и *обединен контролен файл*, в който са събрани контролните записи за контролираните елементи като имената на лица, наименования на организации, унифицирани заглавия и предметни рубрики.

При създаването на базата данни с контролни записи от съществено значение е свързаността ѝ с библиографските записи в базата данни с библиографска информация. Открояват се няколко организационни модели на поддръжка и свързаност между контролен файл и библиографска база от данни: *интегриран контролен файл*, който е част от интегрирана библиотечна система и е свързан с библиографската база от данни; *частично интегриран контролен файл*, свързан с библиографския файл, в който точките за достъп се въвеждат в библиографския запис, а не в контролния файл; *неинтегриран контролен файл*, независим от библиографската база от данни, който се поддържа самостоятелно.

Развитието на автоматизацията и въвеждането на интегрирани библиотечни системи в средата на 60-те години на 20 в., предопределят превръщането на библиографския запис в многофункционална единица на системите за управление и организация на библиотеките и към него логично се появяват изисквания, характерни за бързоразвиващите се информационни системи в условията на глобалната мрежа .

За да може да отговарят на тези изискванията библиотечните специалисти започват процес на хармонизация и стандартизация на правилата за библиографско описание. По този начин се осигурява последователно представяне на данните и определяне на унифицирани точки за достъп в библиографските записи и те стават подходящи за обмен.

Създават се документи, които да регулират процеса на стандартизация: предимно под егидата на ИФЛА се публикуват международни контролни списъци, формулират се

международни правила за структуриране на контролните данни, изработват се ръководства създаване на контролни записи.

Коренната промяна в информационната среда оказва силно въздействие върху каталогизацията и налага преосмисляне на нейните теоретични основи и задълбочен преглед върху правилата за каталогизиране. В тази насока ИФЛА разработва концептуални модели, които не са правила за каталогизиране, а схващане за това как библиографските данни могат да бъдат основа за прилагането на такива правила. Концептуалните модели на ИФЛА за функционални изисквания към записите – FRBR, FRAD, FRASD са опит за преосмисляне на теоретичните основи и задълбочен преглед върху правилата за каталогизиране.

Концептуалният модел FRBR е отговор на все по-нарастващата необходимост правилата и методиката на каталогизацията да се приспособяват към промените, настъпили с изникването на новите форми на електронно публикуване и появата на мрежовия достъп до информационните ресурси. Целта е да се създаде рамка, която да осигури ясно, точно формулирано и общоприето разбиране за това, каква информация трябва да предоставя библиографският запис и какво се очаква да се постигне чрез него в отговор на потребностите на ползвателя. Акцентира се върху това, че библиографското описание вече се разглежда през погледа на потребителя, а не през погледа на каталогизатора.

Концептуалният модел FRAD е ясно определена, структурирана отправна система за свързване на данните, регистрирани от създателите на контролния запис с потребностите на ползвателите на тези данни и да подпомогне оценката на възможностите за споделяне и ползване на контролни данни както в библиотечните среди, така и извън тях.

Концептуалният модел FRASD определя структурата на предметните контролни записи, така че те да отговарят на потребностите на ползвателите на тези данни и е фокусиран между връзките на произведението с неговите предмети.

Моделът IFLA LRM обединява възможностите на трите модела за функционални изисквания и е предназначен за използване в средата на свързаните данни.

Правилата за библиографско описание в традиционна и електронна среда *RDA* променят досегашния начин на работа на каталогизаторите, като изискват групиране на семантично близки библиографски записи с цел да се представят в най-широк обхват връзките между произведенията и техните създатели.

BIBFRAME е друг проект за промяна на стандартите за библиографско описание по модела на свързаните данни, който цели библиографската информация да стане по-използваема освен в библиотечните среди, така и извън тях.

Форматите за библиографски и нормативни данни *MARC 21/A* и *UNIMARC/A* са стандарти за въвеждане, представяне и обмен на информация в машинночетима форма. Изградени от блокове, индикатори, полета и подполета, те предлагат решения за стандартизирано въвеждане на данни и възможности за свързване на контролните записи с библиографските.

В помощ на идентифицирането на обектите се правят опити за създаване на стандартни номера. *Международният стандартен номер за контролни данни ISADN* (International Standard Authority Data Number,) е стандартен номер, чрез който се идентифицират и групират обектите, независимо от възприетата на национално ниво стандартизирана форма.

Международният стандартен идентификатор на имената ISNI (International Standard Name Identifier) е уникален номер, в който се определи публична форма на името на даден изследовател, изобретател, писател, артист, изпълнител, издател и др.

Изводи от глава 1.

Нормативният контрол допринася за осигуряване на качествен процес на каталогизиране чрез възможността да се събират материали, които са сходни логически, но са представени по различен начин; избягва се необходимостта да се издирват повторно данни при каталогизиране на друг ресурс от същия автор. Ползата за библиотеките е голяма тъй като постигната стандартизация дава възможност за обмен на библиографски данни и на контролни записи и за участие в системи за споделена каталогизация и за кооперирано каталогизиране, както и за участие в изграждането на международни бази данни.

Библиотеките се променят. Променя се средата на работа, променят се условията, променят се потребителите. Каталогните картички с традиционно библиографско описание остават в миналото. В наши дни библиографските данни са поставени на различна основа и все по-малко ще се вижда библиографско описание в традиционния смисъл. Още през 1979 г. Майкъл Горман предначертава⁵, че няма да се създават записи за имената и заглавия и това вече се вижда от концепцията на модела FRBR

За потребителите е по-важно да намерят търсената информация, а не точно как тя е представена по библиографски начин. Въпреки това информацията, създавана в библиотеките, остава една от най-качествените и проверени информации, а идентифицирането на авторите на произведения е все по-актуално. Тук е запазеното място

⁵ **Gorman**, Michael. Authority control in the prospective catalog. In: *Authority control: the key to tomorrow's catalog* [online]: Proceedings of the 1979 Library and Information Technology Association Institute, Mary W. Ghikas ed. Phoenix: AZ, 1982, p. 166-177.

на нормативния контрол. Той също се развива и допълва в отговор на новите условия, променя формата си, но все пак го има.

Процесите, които се случват в каталогизацията през 20 век могат да се приемат като „златен век“ в нейното развитие. През това време се постигат много резултати: създават се национални правила за каталогизация, изграждат се теоретични постановки, на международно ниво се унифицират принципите на каталогизация и се стандартизира структурата на библиографското описание, създават се международни и национални формати MARC, развива се споделената каталогизация и универсалния библиографски контрол. Всички тези постижения са свързани с промените на техническо ниво, започнали в края на 60-те години и това е автоматизиране на процесите на каталогизация. Доскоро автоматизацията следваше традиционната каталогизация като се променяше само технологията и формата на представяне на записите. В края на 20 век обаче взаимното влияние на каталогизирането и компютъризирането се изравнява. Възможностите за автоматизиране на управлението на данните надхвърлят доскорошното развитие на каталогизацията, налагат промени в теорията, инструкциите за каталогизиране и изобщо на цялата култура на каталогизиране. През настоящия век основните цели на каталогизацията се свързват с промени в принципите и правилата на каталогизиране, в съответствие с новата електронна среда, засилване на значението на стандартизацията и разработването на контролни файлове, които да подпомогнат стандартизирането на данните. Различията в националните практики са още една предпоставка за развитие на унифицирането на отделните елементи, а развитието на международни контролни файлове са обединяващ инструмент между тези различия и възможност да се свържат данните, създавани от различни културни институции.

Създаването на стандарти за въвеждане на данни в библиографските и контролните записи е единствената възможност за повишаване на качеството на библиографските записи. Нормативният контрол, респективно форматите за контролни данни са неделима част от библиографските формати.

В новия контекст на библиографската система целта на нормативния контрол е да улесни контрола и стандартизацията на библиографските данни като това се постига чрез комбинация от автоматизирано и ръчно въвеждане, които правят възможно интегрирането на местните каталожни практики в рамките на глобалната мрежа. Нормативният контрол, който се извършва автоматично намалява времето за каталогизиране и ускорява процеса на създаване на контролни записи. Запазването на контрола „в ръцете“ на библиотекаря също

гарантира високо ниво на качество. Затова и трябва да има добър баланс между двата начина на идентифициране⁶.

Идентификаторите имат ключова роля за успешното интегриране на библиографските данни в семантичната мрежа.

Във **втората глава** *Нормативен контрол в отделните страни. Проекти за контролни файлове* се разглеждат различни национални и международни практики, които илюстрират теоретичните постановки в първата глава.

Кооперирането между библиотеките е начин на сътрудничество между тях, което практически може да включва всички библиотечни процеси. Първоначално за процеса на каталогизиране се е смятало, че обработката на документи трябва да се извършва самостоятелно във всяка библиотека. Поради тази причина всяка библиотека поддържа добре подготвен собствен квалифициран персонал, който качествено обработва документите, които постъпват във фонда. След „златните години“, каквито са 70-те и 80-те години на миналия век, когато библиотеките разполагат с големи бюджети и има разцвет на каталогизацията, настъпват 90-те години и първите години на 21 век, когато финансирането се променя⁷. Едновременно с това се повишават изискванията към каталогизаторите – приемат се нови правила за каталогизиране, библиографските формати се усложняват, сменят се поколенията. В следствие на тази промяна в условията, намаляването на квалифицирания персонал и ограниченията във финансирането на библиотеките, все по-често се дискутира въпросът за пестене на време, експертен труд и финансови средства. Решение тези проблеми намират в споделеното каталогизиране. То е средство, чрез което лесно се споделят опит и ресурси както между библиотеките, така и с други институции, за да се намали дублирането на един и същи процес.

Споделената каталогизация е един от моделите за коопериране на библиотеките. Описани са 5 модела за споделено обработване на ресурсите.

Модел 1: Всяка библиотека участва със специфични ресурси от своята колекция, които са определени предварително по различни критерии – тематика, език, носители.

⁶ **Casalini**, Michele. The future of bibliographic services in light of new concepts of authority control. In: *Bibliographic control in the digital ecosystem* [online]. Roma: Associazione italiana biblioteche, 2022, p. 107-115. [Viewed on 30.01.2024]. Available from: <https://books.fupress.com/catalogue/bibliographic-control-in-the-digital-ecosystem/10612>

⁷ **Steinhagen**, Elizabeth N., **Hanson**, Mary Ellen, **Moynahan**, Sharon A. “Quo Vadis, Cataloging?”. In: *Cataloging & Classification Quarterly* [online], 2008, vol. 44, no. 3–4, p. 271–280. [Viewed 10.01.2024]. ISSN 0163-9374 https://doi.org/10.1300/J104v44n03_08

Модел 2: Библиотеките участват като обработват своите ресурсите в областите, за които имат добре обучени специалисти, но предлагат записите си срещу минимална такса за отсрещната страна.

Модел 3: Основава се на първите два модела и е приложим за малък брой библиотеки, обединени на регионален или типов признак, които имат еднакъв профил на комплектуване.

Модел 4: При реализирането на този модел е водеща ролята на нормативния контрол. Той се извършва централизирано от външна организация, а библиотеките периодично подават информация за създадените библиографски записи към нея.

Модел 5: Същественото в този модел е създаването и използването на единен контролен файл.

Друг начин на коопериране са *библиотечните мрежи*. За библиотечна мрежа се приема група от библиотеки и информационни центрове, които обменят информация по електронен път при спазване на общи правила и процедури. Сътрудничеството между тях е на базата на официални споразумения, които имат за цел обединяване на ресурсите и предлагане на по-добри услуги на потребителите.

Сред основните цели на библиотечната и информационна мрежа се открояват: насърчаване на сътрудничеството между библиотеките и споделянето на ресурси на всички нива между членове на мрежата; оказване на помощ на институциите-членки при компютъризирането на техните библиотеки, ретроконверсия на печатните каталози и разработване на стандартизирани документи, които да гарантират еднаквост на данните в споделените бази данни; осигуряване на достъп до фондовете на библиотеките чрез сводните каталози.

Ефективното споделяне на ресурси за участниците в мрежата се постига чрез разработване на протоколи и стандарти, насоки, методи и процедури за софтуер, за създаване на библиографски записи и тяхното съхранение, за оборудване и за междубиблиотечно заемане; улесняване на комуникацията между потребителите на институциите-членки; осигуряване на обучение на членовете на библиотечния персонал на участващите библиотеки за ефективно участие в нея; единство при прилагане и използване на съвременни информационни технологии; предоставяне на достъп до информационни ресурси на намалени цени чрез договори с други създатели и разпространители на информация; разработване на съвместни проекти.

Библиотечно-информационните мрежи се характеризират с:

- Еднакви възможности за достъп за всички членове до ресурсите на всяка библиотека;

- Библиотеките споделят ресурси, опит, оборудване и персонал;
- Използват общи стандарти и протоколи, чрез които се стандартизират библиографските записи и се осигурява качеството при обмен на данните;
- Общи решения, които се отнасят и се спазват от всички участници в мрежата;
- Общи библиотечни услуги – своден каталог, абонаменти към бази данни и електронни ресурси;
- Централизирано съхраняване и поддържане на базите данни от едно място и онлайн обновяване;
- Икономическа ефективност – пестене на средства и ресурси. Разделяне на разходите, свързани с поддържането на дейностите и функционирането на библиотеките в мрежа - лицензиране и хостинг на бази данни;
- Възможност за сътрудничество с други мрежи.

Характерен пример за библиотечен консорциум е Online Computer Library Center (OCLC). Създаден през 1967 г. като библиотечен онлайн център, който обединява дейностите на 57 колежа от щата Охайо и позволява да обменят библиотечни ресурси в рамките на системата, да съкратят разходите за каталогизиране и да подобрят достъпа до библиотечните фондове, днес повече от 72 000 библиотеки в 170 страни използват услугите на OCLC за търсене, придобиване, каталогизиране, заемане и съхраняване на библиотечни материали. Участието в него осигурява достъп до каталогизиране на всички видове ресурси, осъществено от опитни каталогизатори и високо качество на записите в MARC формати.

Нормативният контрол се прилага в редица държави. Разгледани са страни, сред които има такива с водеща роля в библиотечното дело, избрани са и такива, които са близки до нашата страна по брой на населението и начин на устройство на библиотечната система, представен е и азиатският опит. Независимо от различните обединения, общото между всички е, че контролните записи се въвеждат в MARC формати за нормативни данни.

Програмата за кооперирано създаване и поддържане на контролен файл на имената (Name Authority Cooperative Program, NACO), ръководена от с Библиотеката на Конгреса на САЩ е най-машабният световен проект. Проектът NACO започва през 1977 г. в сътрудничество между Библиотеката на Конгреса и 37 библиотеки. Участието в NACO се възприема като „златна възможност“, чрез която да има достъп до голям брой контролни записи, които се разпространяват в национални и международни бази данни и за постигане

на по-надеждно, бързо и ефективно каталогизиране⁸. NACO като част от Програмата за кооперирано каталогизиране е пример за развитие на контролен файл, участието в който дава редица предимства за институциите и библиотечния състав :

- Участие в програми, които очертават бъдещето на каталогизацията;
- Възможност за редакция и развитие на национални и международни правила за каталогизиране, което спестява време и усилия заради процесът на коопериране;
- Създаване и използване на обучителни материали;
- Участие в постоянни комитети и работни групи, които задават политиките, целите и стандартите на програмата;
- Намалване средствата, необходими за каталогизация и създаване на контролни записи;
- Голям брой каталогизатори, работещи в световен мащаб и спазвайки общи стандарти за каталогизиране;
- Възможност да се използват библиографски и контролни записи с минимално или дори без никаква допълнителна редакция;
- Участие в обучителни курсове и безплатен достъп до учебни материали и каталожни документи;
- Възможности за кариерно развитие чрез взаимодействие с колеги по целия свят.

Тези предимства се използват и от други държави, тъй като NACO предоставя възможност за участие на страни извън САЩ. Участници в Програмата са страни от Европа, Латинска Америка, Азия и Океания.

През 2012 г. в Германия е създаден Интегрирания контролен файл (Gemeinsame Normdatei, (GND⁹), който обединява контролните файлове на предметните рубрики (Schlagwortnormdatei, SWD), на имената на лица и колективни органи, и на музикалните произведения. Участници в него са отделни библиотеки и библиотечни мрежи от Германия, Австрия и Швейцария. Отговорност за поддържането му има Националната библиотека на Германия¹⁰ (Deutsche Nationalbibliothek, DNB).

⁸ **Byrum J.D.** NACO: A Cooperative Model for Building and Maintaining a Shared Name Authority Database. In: *Cataloging & Classification Quarterly* [online], 2004, vol. 38, no 34, p. 237-249. [Viewed 20.04.2024]. Available from: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1300/J104v38n03_18

⁹ **GND:** Gemeinsame Normdatei [online]. [Viewed 10.05.2024]. Available from:

https://www.dnb.de/EN/Professionell/Standardisierung/GND/gnd_node.html#doc147904bodyText1

¹⁰ **Trippel**, Thorsten, **Zinn**, Claus. Enhancing the Quality of Metadata by using Authority Control. In: *Proceedings of the LREC 2016 Workshop "LDL 2016 – 5th Workshop on Linked Data in Linguistics: Managing, Building and Using Linked Language Resources"*, 24 May 2016 – Portorož, Slovenia [online], p. 59-62. [Viewed 10.05.2024]. Available from: http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2016/workshops/LREC2016Workshop-LDL2016_Proceedings.pdf

Национални сводни каталози поддържат и страните от Източна Европа. Те са създадени по проекти, които започват в края на 90-те години на миналия век или началото на този.

Към руският своден каталог, поддържан от Националния информационно-библиотечен център ЛИБНЕТ е създадена Национална служба за поддържане на контролните файлове, която:

- отговаря за развитието и поддържането на контролните файлове,
- съвместно с Националният център за развитие на формата RUSMARC отговаря за разработването на формата за нормативни данни,
- осъществява връзка с библиотеките, които участват в сводния каталог,
- отговаря за прехвърлянето на записите от контролните файлове на библиотеките, контролира създаването на контролните записи, следи за правилното въвеждане на данните, спазването на формата, правилното формиране на основните точки за достъп и съгласно правилата и методиките, проверява за дублирани записи, взема методически решения, за които информира участниците,
- провежда обучение за работа с националния контролен файл.

В страни като Чехия, Полша, Хърватия, Унгария, Литва националните библиотеки поддържат контролни файлове, с които участват в различни обединения и сводни каталози.

Във всички страни от Западните Балкани, без Хърватия, се прилага системата COBISS. COBISS представлява модел на организация на библиотеки, свързани в единна информационна система със споделена каталогизация, споделена библиографска база от данни COBIB, т.е. с общ своден каталог и локални библиографски бази данни на участващите библиотеки, база от данни на участващите библиотеки, наречена COLIB, база от данни с контролни функции CONOR и с редица други функции на т.н. „виртуална библиотека“.

Страните са обединени в мрежата COBISS.Net, която свързва независимите (национални) кооперирани библиографски системи COBISS на отделните страни и техните системи за текуща информация за научните изследвания. От техническа гледна точка, софтуерът COBISS дава възможност на съответния потребител да прехвърля библиографски записи от всяка от споделените библиографски бази данни COBIB, от каталога на OCLC (WorldCat) и от други бази данни.

Участници в системата COBISS, използват създадената в нея организация, но всяка страна изминава своя път в изграждането на контролен файл. Характерно при създаването на контролните файлове в тези страни е използването т. нар. „пасивен метод“, описан в глава 1, чрез който първоначално съществува само библиографска база от данни, от която на

следващ етап по програмен начин от полетата, в които се съдържат точките за достъп те са изведени и автоматично са създадени контролни записи, които след това са редактирани и допълвани с други необходими данни. Единствено в Албания с въвеждането на системата през 2012 г. контролните записи се създават едновременно с библиографските.

В Словения (CONOR.SI) нормативен контрол на имената на лица се въвежда през 2003 г. , през 2018 г. се въвежда такъв и за имената на колективните органи. Нормативният контрол за имената на лица в Сърбия (CONOR.SR) е въведен през 2019 г., в Черна гора (CONOR.CR) през 2023 г.

Предимството на стандартизирано въвеждане на данни и изграждане на контролни файлове е възможността за участие в различни проекти със създадените нормативни бази.

Такъв е проектът Проектът CoBRA¹¹ (Computerised Bibliographic Record Actions) инициран през 1993 г. на конференцията на Европейските национални библиотеки (CENL), чиято цел е дейностите на международните библиографски служби да бъдат подкрепени от националните библиографски агенции, както и да подпомага националните библиографски служби на европейско ниво.

Проектът AUTHOR се осъществява за периода 1995 – 1997 година, финансиран от Европейската комисия има за цел изпълнението на задачи, свързани с проекта CoBRA+, а именно да свърже националните контролни файлове в обща мрежа под управлението на Френската национална библиотека. Това е първият проект за транснационален обмен на контролни записи и в него се включват Френската национална библиотека, Британската библиотека, Националната библиотека на Белгия, Националната библиотека на Португалия и Националната библиотека на Испания. Целите на проекта са да проучи възможностите за транснационален обмен на националните контролни файлове и как технически това може да се осъществи; да проучи проблемите на конвертиране на данните на библиотеките от страните-членки на Европейския съюз във формат UNIMARC/Authority; да насърчи създаването на качествени записи и споделянето им на европейско ниво.

Проектът LEAF¹² (Linking and Exploring Authority Files) е тригодишен проект, изпълнен в периода 2001 – 2004 г., финансиран от FP5-IST – Programme for research, technological development and demonstration on a "User-friendly information society, 1998 – 2002" на Европейската комисия. Проектът е насочен към културното наследство на Европа и се координира от Държавната библиотека в Берлин (Staatsbibliothek zu Berlin). Намерението е да свърже контролните записи на имената на лица и колективни органи на

¹¹ **Project CoBRA+** [online]. [Viewed 02. 01. 2018]. Available from: http://www.cordis.europa.eu/project/rcn/31395_en.html

¹² **Linking and Exploring Authority Files [LEAF]** [online]. [Viewed 13.08.2018]. Available from: https://cordis.europa.eu/project/rcn/54458_en.html

библиотеки, архиви и музеи. В него участват 14 библиотеки от Португалия, Швейцария, Великобритания, Германия, Австрия, Франция, Словения, Швеция, Испания, Норвегия.

Проектът InterParty¹³ е финансиран от Европейската комисия, за да улесни разпознаването на участниците в електронната търговия. Той има за цел да развие механизъм, който да подпомогне идентифицирането на лица и колективни органи в контролните файлове на библиотеките чрез различни бази данни. Участниците в проекта са представители на книгоиздаването, управлението на авторските права, библиотеките и др.

SNAC¹⁴ (Social Networks and Archival Context Project) е база от данни, в която може да се намери биографична и историческа информация за лица, семейства и организации, които са създали или са документирани в исторически ресурси. Проектът е пример за сътрудничество между библиотеки, музеи и архиви, които използват споделени контролни файлове.

VIAF (Virtual International Authority File) е най-добре развитият международен проект за сътрудничество в областта на контролните файлове. Той облекчава споделянето на дейности, в резултат на което могат да се ограничат разходите за каталогизиране. Споделената информация за нормативни данни подпомага намаляването на глобалните разходи за нормативната работа като същевременно позволява контролиран достъп и по-голяма точност на търсенето. Чрез него се улеснява създаването и поддържането на контролни записи в международен мащаб и се дава възможност на потребителите на достъп до информацията на езика, азбуката и формата, които предпочитат.

VIAF е контролен файл, в който не се създават записи, а само се събират данните, които участващите институции предоставят. Записите се изпращат във формати UNIMARC/A или MARC 21/A в ISO 2709 или XML. VIAF включва данни както от контролните записи, така и данни взети от библиографските записи. Свързаните помежду си записи образуват клъстер.

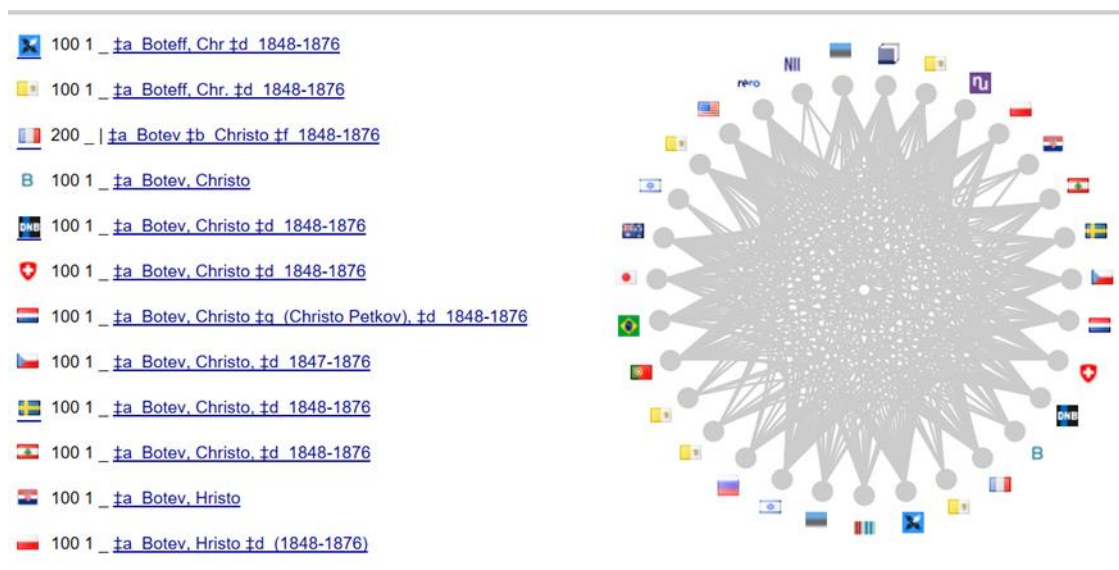
Търсенето във VIAF се извършва по ключова дума, по формата на името, използвана в дадена страна, по възприетата форма на името, по заглавие, по източник или по контролния номер на записа на източника. В отговор на информационното запитване се показват контролните записи и връзките между контролните записи на различните източници. На едно място се получава информация от контролните записи на различни източници в оригиналния формат, използван от агенцията.

¹³ *INTERPARTY - a framework for the unique identification of parties in e-commerce* [online]. [Viewed 22.04.2024]. Available from: <https://cordis.europa.eu/project/id/IST-2001-33126>

¹⁴ *SNAC: Social Networks and Archival Context Project* [online]. [Viewed 23.04.2024]. Available from: <https://snaccooperative.org/>

Интерфейсът позволява да се търси както на езика на обекта, така и на езика на потребителя. Резултатите от запитването се получават чрез сливане на съвпадащи двойки (или групи от записи) за едни и същи имена на конкретен обект. Във виртуалния разширен контролен запис се включват всички форми на обекта, които се намират в отделните контролни записи. При търсене може да се избира, дали то да бъде проведено в целия виртуален файл или в отделните контролни файлове на участниците в него.

Получената информация е в текстови вид с хипервръзки към източника и като интерактивна графична система (фигура 1).

Фигура 1. Пример за клъстер за името на Христо Ботев в база от данни VIAF, на която се виждат различните форми на точките за достъп. (Източник: VIAF)¹⁵

Свързаните контролни файлове изпълняват ролята на многоезичен интерфейс, осигуряват достъп до библиографски данни и имат роля на обединена база от данни за имената на даден обект. Така функциониращ VIAF позволява данните да се използват като част от семантиката на свързаните данни, чрез уникални идентификатори асоциирани към всеки отделен клъстер.

Събрана на едно място информацията улеснява много каталогизаторите при избор на формите на точките за достъп и те не е нужно да проверяват отделните национални контролни файлове. Големи са възможностите, които файлът предоставя за идентифицирането и намирането на достоверна информация за авторите като оригинална форма на името, години на раждане и смърт, биографични данни. Информацията не се пренася механично, а се съобразява с методиката за създаване на контролен файл на национално ниво или с взети методични решения в процеса на създаване на библиографския запис, както и със съществуващите национални правила за описание.

¹⁵ VIAF [online]. [Viewed 20.04.2024]. Available from: https://viaf.org/viaf/88042671/#Botev,_Khristo,_1848-1876.

Идеята за използване на Wikidata като хъб за свързване на контролни данни е предложена от Йоахим Нойберт¹⁶ и продължена от Националната библиотека на Нидерландия, която докато работи по проект за автоматично обогатяване на информацията в статии чрез въвеждане на връзки към други бази данни за обектите, упоменати в статиите стига до извода идентификатора на Wikidata да се използва като универсален идентификатор. Wikidata осъществява връзка с много бази данни от различни области – както с бази данни, съдържащи контролни файлове като VIAF и ISNI и генерира директни връзки към тях. Идентификаторите на Wikidata вече се въвеждат в някои контролни записи (LCName). Появяват се предложения базата от данни на Wikidata да се използва като база от данни за нормативен контрол в библиотеките като методът на работа е идентичен с този на едни контролен файл.

Изводи от глава 2.

Основната причина за развитие на библиотечните мрежи е необходимостта от предоставяне на научна и технологична информация на изследователите. Бързото развитие на новите технологии също налагат развитието на библиотечните мрежи с цел бърз обмен на информация на далечни разстояния.

В началото на създаването си библиотечните мрежи са имали в по-малка степен характеристики на мрежи, а повече на информационни системи. Смятало се е, че мрежата трябва да има следните характеристики:

- формална организация, която служи за изпълнение на основната цел – достъп до информация;
- комуникация, която да осигури бързо свързване между отделните точки;
- движение на информацията във всички посоки, за да може да се изпраща и получава от всеки участник в мрежата.

В наши дни изискванията към библиотечните мрежи се променят. От съществено значение е икономическият аргумент като най-показателният пример е възможността за еднократно създаване на библиографския запис в системите за споделена каталогизация и неговото многократно използване, т.е. спестяване на време и средства. Качеството на предоставената информация се повишава. Вече не е необходимо закупуването на цели бази данни, защото те могат да бъдат използвани на сървър на доставчика. Прилагат се нови

¹⁶ **Neubert**, Joachim. Wikidata as a Linking Hub for Knowledge Organization Systems? Integrating an Authority Mapping into Wikidata and Learning Lessons for KOS Mappings. In: *Proceedings of the 17th European Networked Knowledge Organization Systems Workshop* [online], 2017, p. 14-25. [Viewed 16.08.2024]. Available from: <http://ceur-ws.org/Vol-1937/paper2.pdf>.

инструменти за филтриране на информацията, съобразени с знанията и уменията на потребителя. Подобреният вид на интерфейса също е в услуга на потребителя.

В страните от Източна Европа също се развиват системи за споделена каталогизация. През 90-те години в много от тях се въвеждат системи за автоматизиране на библиотечните процеси по западен образец. Постепенно библиотеките преодоляват схващането, че са пасивни хранилища на знания. Те се кооперират една с друга, за да преодолеят по-лесно трудните условията, пред които са изправени, и в които се налага да работят. Започва процес на отваряне към потребителите и търсене на начини за задоволяване на техните изисквания и потребности. Много библиотеки създават повече или по-малко успешни консорциуми, за да автоматизират процесите си. Причините за тези обединения са главно икономически: по-добри условия от доставчиците, по-ефективно използване на работната сила и уеднаквяване на стандартите.

В последната четвърт на 20 в. се създават множество контролни файлове, в които се въвеждат данни от повече от една библиотека. Те са регионални, национални и международни. Работят по утвърдена методика и стандарти. Каталогизаторите преминават обучителни курсове.

В повечето страни отговорност за създаването и поддържането на контролните файлове носят националните библиотеки. Богатите им универсални фондове и екипите от висококвалифицирани специалисти са необходимите условия за тази практика. Националните библиотеки имат и координираща функция при създаване на общи контролни файлове. Националните контролни файлове се използват от библиотеките в съответните страни, но и за разпространение и обмен на данни при международни проекти. В развитието на международните проекти най-активно е участието на Библиотеката на Конгреса на САЩ, но и водещите европейски национални библиотеки са в основата на много от тях.

Най-използваният международен контролен файл VIAF е пример за създаването на такъв проект при спазване на правилата за създаване на стандартизирани точки за достъп на всяка страна и запазване на правото на потребителите да търсят и намират информация на своя език. Така той става основен инструмент за идентифициране на различни обекти които са от значение за библиографския универсум¹⁷. Промените настъпили след Парижките принципи, отразени в Международните принципи за каталогизация могат да бъдат пряко проследени в него.

¹⁷ **Tillet, Tillet**, Barbara. *The Bibliographic Universe and the New IFLA Cataloging Principles* : Lectio Magistralis in Library Science : Florence University, March 14, 2008 = L'universo bibliografico e i nuovi principi di catalogazione dell'IFLA. Fiesole: Casalini libri, 2008, 34 p. ISBN 978-88-85297-81-4 <http://digital.casalini.it/9788885297814>

Много от базите данни взаимно се допълват. Взаимодействието им е стратегическо за показването на библиотечните данни в глобалната мрежа от данни, за отделните идентичности и за свързването им към други бази данни извън библиотечните среди. Базата данни на ISNI има връзка към записите във VIAF и обратно – VIAF прави връзка със записи в ISNI; идентификаторите на Wikidata вече се въвеждат в контролни записи на контролния файл на имената на Конгресната библиотека.

В третата глава **Нормативният контрол в България** е направен анализ на нормативния контрол в българските библиотеки, очертани са проблемите му и са дадени препоръки за решаването им. Представени се резултатите от проведени анкета и наблюдение на електронните каталози на библиотеки, които прилагат нормативен контрол.

Проследена е историята на правилата за библиографско описание, тъй като данните, които се съдържат в библиографските и контролните записи, зависят от правилата за описание и националната каталожна практика на библиографската агенция, която създава записа. Чрез тях се обясняват различните решения за начините на представяне на установените точки за достъп при имената на лица и наименованията на колективните органи.

Стандартизацията на библиографското описание в България е пряко свързана с международните правила за библиографско описание. Издадените през 80-те години на миналия век българските държавни стандарти са съобразени с международните препоръки. През 90-те години библиотечната практика възприема нова насока в развитието на стандартизацията, която се изразява в директно прилагане на международните стандарти, без да бъдат адаптирани.

Промяната на стандартите налага съставянето и публикуването на нови български правила за каталогизация, които са съобразени с тях и това именно е издаденото през 1989 г. от Научно-методическият център при НБКМ Ръководство за азбучни каталози на книги¹⁸, Правилата в това ръководство се отнасят за всички видове библиотеки, като според нуждите си те могат да съставят по-пълно или по-съкратено библиографско описание. В ръководството са спазени всички валидни към онзи момент български и международни стандарти, инструкции и методични указания, както за научните, така и за обществените библиотеки. Документът се прилага и до днес в библиотеките, особено в частта за формиране на редна думи (установена точка за достъп) за лица и наименования за колективни органи. От голямо значение е преводът на български език на ISBD

¹⁸ *Ръководство за азбучни каталози на книги*. София: НБ „Кирил и Методий“, 1989.

международен стандарт за библиографско описание Консолидирано издание¹⁹, който е предназначен да служи като основен стандарт в помощ на универсалния библиографски контрол, т.е. да направи основните библиографски данни за публикуваните във всички страни ресурси достъпни незабавно и за всички. В него са събрани всички самостоятелно издадени стандарти за библиографско описание на отделните ресурси, но той не определя правилата за съставяне на установените точки за достъп, които се различават в отделните страни.

Българската библиотечна общност започва все по-ясно да изпитва необходимост от нови правила за каталогизация, които да отразяват промените в световните нормативни документи, появата на нови носители на информация, променените нужди на потребителите, изграждането на онлайн каталози.

Управлението на дейностите по каталогизация в България започва от Съвета на директорите на централните научни библиотеки, създаден по Постановление №2 на МС от 1970 г. Към Съвета е създадена Комисията по обработка и организация на библиотечните фондове, чиято цел е да внесе единство в библиотечната обработка на всички видове библиотечни материали. Премахва през няколко опити за създаване на Координационна комисия по каталогизация (1980 г., 1996 г., 2004 г.), за да стигне до сформирването на Секция по каталогизация към ББИА през 2012 г. Нейната цел е да обедини членове на асоциацията, които работят в областта на каталогизацията и да бъде форум за обмен на идеи и обсъждане на бъдещи нормативни документи. В края на 2023 г. по инициативата на председателя на Секцията се създава Работна група за подготовка и изработване на български национални правила за каталогизация.

Централната каталогизация също е инструмент, който оказва влияние върху стандартизирането на информацията в каталозите. Чрез нея всички решения, свързани с въвеждането на библиографски данни и в частност на формиране на стандартизирани форми на имената, взимани от НБКМ са достигали до библиотеките.

Направен е преглед на софтуерното осигуряване на българските библиотеки, с което те навлизат в ерата на автоматизация на библиотечните процеси през 90-те години на 20 в. и на използването на библиотечни софтуери за интегрирани системи в наши дни. През 90-те години се внедряват се различни софтуери най-напред с разработки на българските фирми СофтЛиб и РС-ТМ, които първоначално са разработили такива софтуери в НБКМ

¹⁹ **ISBD**. Международен стандарт за библиографско описание [онлайн]. Консолидирано издание. Прев. Александра Дипчикова; ред. Виолета Людсканова. София: ББИА, 2012, 268 с. Прегледан [10.07.2024]. Достъпно от: https://www.lib.bg/publish/IFLA/IFLA_ISBD.pdf

УБ на Софийския университет. По-късно се появяват интегрирани библиотечни софтуери ALEPH, EOS. Web, KOHA и COBISS.

Кооперирането на българските библиотеки е представено от: неосъществения проект за Национална автоматизирана библиотечна мрежа (НАБИМ), Сводният каталог НАБИС и мрежата COBISS.Net.

През 1992 г. в България е разработен проект за създаване на **Национална автоматизирана библиотечна мрежа (НАБИМ)**, която да стане „част от библиотечната инфраструктура на страната“ като кооперирането на библиотеките трябва да стане при „спазване на строго определени нормативи и стандарти“²⁰. Целите, заложи в проекта съвпадат с международните изисквания: подобряване дейността на библиотеките в страната; усъвършенстване на информационното обслужване; осигуряване на възможност за международен обмен. Той обаче не се осъществява заради „променената среда на дейност на библиотеките и наличието вече на изградени локални библиотечни мрежи, които използват различни технологии и различни интегрирани продукти води до трудности при обмена на информация²¹ както и „поради липса на подкрепа от държавата“²².

Сводният каталог НАБИС се поддържа от Фондация „Национална академична библиотечно-информационна система“ (ФНАБИС), основана през 2009 г. и представлява единна платформа, в която чрез едно търсене се издирват заглавия сред близо 3,6 милиона библиографски данни от електронните каталози на 42 български библиотеки. Предоставя и достъп и до пълнотекстови документи и други дигитализирани библиотечни документи, интегрирани в него чрез НАБИС репозиториума²³. Периодично библиотеките изпращат библиографски записи от своите бази данни, които след определени процедури се включват в сводния каталог.

Мрежата COBISS.Net се разширява към България с въвеждането на библиотечния софтуер COBISS в НБКМ и създаването на националната кооперирана библиографска система COBISS.BG. Чрез системата на споделена каталогизация библиотеките, които участват в нея създават свои локалните бази данни. Те се свързват помежду си чрез споделената библиографска база от данни COBIB, която обединява библиографските и нормативните данни и данните за фондовете от всички локални бази данни и представлява своден каталог на системата.

²⁰ *Изграждане и развитие на национална автоматизирана библиотечно-информационна мрежа (НАБИМ): Проект.* София, 1993, 170 с.

²¹ **Миланова**, Милена. *Българската каталогизация в глобалното информационно пространство на XXI век. Анализи, стратегии, перспективи* : Дисертация. София, 2008, с. 132. Достъпно и от: <https://research.uni-sofia.bg/handle/10506/1089>

²² **Грашкина**, Ваня. *Съвременното състояние на библиотеките в България* [онлайн]. София: СБИР. [Прегледан 28.02.2022]. Достъпно от: http://www.lib.bg/proekti/bul_bibl.pdf.

²³ **Фондация НАБИС**: Годишен доклад за дейността за 2021 г. [онлайн] http://www.nalis.bg/about_us-bg/

В основата на контролния файл CONOR.BG е контролният файл на имената, поддържан от НБКМ. Той е създаден още през 90-те години на 20 в. и е доказателство за напредничавите идеи, които се развиват от специалистите в Библиотеката и които винаги са били няколко стъпки преди другите. Процесът на конвертирането на този файл във формата за нормативни данни COMARC/A, действията по предварителната подготовка и последващото редактиране, за да се подобри качеството на контролните записи и да се въведе нормативен контрол, са описани подробно в дисертацията.

Направено е сравнение при създаването на контролни записи на имена на лица във формати MARC 21/A и COMARC/A. Подчертан е различният подход при формиране на установените точки за достъп на имената за отделните азбуки (кирилица и латиница) и езици (български език), произлизащ от структурата на двата формата.

Важно е при създаването на контролните записи да се спазват общи правила за структуриране на установената форма. Доказателство за това твърдение е резултат от проведено търсене в Сводния каталог НАБИС, от което се вижда, че при въвеждане на имената на един и същи автор, но от различни библиотеки-участнички в НАБИС, информацията за авторите се визуализира различно, в зависимост от решенията на отделната библиотека. При търсене се установяват 4 различни форми на името на едно и също лице: *Дюма-син, Александър*; *Дюма син, Александър*; *Дюма, Александър син*; *Дюма, Александър-син*. Различното подреждане на елементите на името се получава от липсата на единна методика и изисквания за въвеждане на тези данни в отделните софтуери (независимо и, че в страната има действащи правила/стандарти, които засягат определянето на редна дума), което проличава в резултатите от търсенето.

Проследено е създаването на контролни записи в двата формата за нормативни данни, използвани в българските библиотеки и са показани основните разлики в решенията на двата формата при формиране на установени форми на името за произведенията му, публикувани на различни азбуки и езици. Според действащите правила за описание, обектът трябва да има установени форми на името за трите каталога (макар и във виртуален вид) и в някои случаи се получава така че за едно лице може да има три установени форми, в зависимост от азбуката (кирилица и латиница) и от езика (български, руски, украински, сръбски и др.).

Когато за лице, чиято оригинална форма на името е на чужда кирилица трябва да се създадат контролни записи във формат *MARC 21/A* те са три – за установената оригинална форма на чужда кирилица, за установената форма на латиница и за установената форма на български език. (Таблица 1)

Контролен запис за установена оригинална форма на името на кирилица	Контролен запис за установена форма на името на латиница	Контролен запис за установена форма на името на български език
1001 \$a Достоевский, Федор Михайлович \$d1821-1881 4001 \$a Достоевский, Федор Михайлович 5001 \$a Dostoevskij, Fedor Mihajlovic \$d1821-1881 680 \$iЗа книги на руски език	1001 \$a Dostoevskij, Fedor Mihajlovic \$d 1821-1881 4001\$a Dostoevsky, Fyodor Mikhailovich 5001 \$a Достоевски, Фьодор Михайлович \$d 1821-1881 5001 \$a Достоевский, Федор Михайлович \$d 1821-1881	1001 \$a Достоевски, Фьодор Михайлович \$d1821-1881 4001 \$a Достоевски, Фьодор Михайлович 4001 \$a Достоевски, Фьодор Михайлович 4001 \$a Достоевский, Фьодор Михайлович 4001 \$a Достоевски, Феодор Михайлович 5001 \$a Dostoevskij, Fedor Mihajlovic \$d1821-1881 680 \$iЗа книги на български език

Таблица 1. Пример за три контролни записа във формат MARC 21/A на лице, чиято оригинална форма на името е на чужда кирилица

При създаването на контролни записи за име на лице чиято оригинална форма на името е на чужда кирилица във формат **COMARC/A**, се създават 2 контролни записа – единият запис съдържа установената оригинална форма на чужда кирилица и транслитерираната форма на латиница, другият – установената форма на български език (Таблица 2).

Контролен запис за установена оригинална форма на името на чужда кирилица и установена паралелна форма на латиница	Контролен запис за установена форма на името на български език
CONOR.BG-ID= 10127205 200 1 <7>ca <a>Достоевский Федор Михайлович <f>1821-1881 200 1 <7>ba <a>Dostoevskij Fedor Mihajlovic <f>1821-1881 700 1 <3> 10126949 <7>ca <9>bul <a>Достоевски Фьодор Михайлович <f>1821-1881	CONOR.BG-ID= 10126949 200 1 <7>ca <9>bul <a>Достоевски Фьодор Михайлович <f>1821-1881 700 1 <3>10127205 <7>ca <a>Достоевский Федор Михайлович <f>1821-1881 700 1 <3> 10127205 <7>ba <a>Dostoevskij Fedor Mihajlovic <f>1821-1881

Таблица 2. Пример за два контролни записа във формат COMARC/A на лице, чиято оригинална форма на името е на чужда кирилица

При използване на комуникативни формати за нормативни данни (COMARC/A, MARC 21/A) контролните записи за имената на лица и на наименованията на колективни органи често се създават в един общ файл като за разграничаването и за отразяване на спецификите им се използват определените във форматите полета/подполета и кодове. Съществуват обаче разлики в подхода при създаването на контролни записи за имената на лица и наименованията на колективните органи.

За имената на лица се създава само един контролен запис. Избира се *една установена форма на името и всички останали форми, под които публикува се приемат за варианти на името.*

За наименованията на колективните органи *при всяка промяна на наименованието, която не се възприема като незначителна се създава нов контролен запис*, а отделните записи за организацията се свързват чрез препратки към по-ранната форма и по-късната форма. Това означава, че ако наименованието на една организация се променя няколко пъти във времето, всеки следващ контролен запис ще съдържа освен установената настояща форма и препратки към предшестващата и последващата го.

От проведените анкета (изпратена до 75 библиотеки, отговори са получени от 47) и сравнителен анализ може да се заключи, че библиотеките се стремят към унифицирано въвеждане на имената, но не всички софтуери предоставят еднакви възможности за това. Справките за установените форми на имената в различни контролни файлове, чужди и наши, поддържани от големите библиотеки показва, че:

- каталогизаторите са информирани за наличието на такива информационни продукти и знаят къде да търсят, за да подпомогнат работата си;
- предпочитанията са да се търси в добре структурирани бази данни и се разчита на експертната работа на тези, които ги създават.
- необходимо е да има форми на коопериране и в областта на контролните файлове, защото така би се спестило време в търсене в различните бази данни.
- необходима е обща методика на създаване на контролни записи и елементите, които са важни за идентифицирането на имената.

Качествената съвременна каталогизация не е възможна без прилагане на нормативен контрол.

Развитието му в българските библиотеки е забавено поради няколко причини:

- Незнанието на част от каталогизаторите за неговото съществуване или омаловажаването му.
- Голяма част от библиотеките не участват в кооперирано споделяне и използване на ресурсите. По-свободно се отнасят към спазването на стандарти като ги адаптират според своите потребности, традиционните каталози, наличните софтуери. Работата в споделена среда би показала необходимостта от приемане и спазване безусловно на конвенции, които да създават условия за унифициране библиографските и нормативните записи, а също и предметните рубрики, което не е обект на настоящият анализ, т.к. изисква задълбочено самостоятелно изследване.

- Липса на такъв в част от софтуерите, които се използват в българските библиотеки.

На преден план при съществуващите условия е особено важно да се наблегне на **стандартизираното** създаване и въвеждане на информация. Независимо в какъв формат се създават контролните записи, трябва да има задължителни елементи, когато се формира точката за достъп и допълнителни данни, с които да се идентифицира обекта.

За целта е необходимо:

- Да се утвърдят и приемат на национално ниво **инструкции за създаване на контролни записи**.

- Комисията по каталогизация към ББИА да се събира периодично и да взема **методични решения**, които да се публикуват на страницата на организацията.

- Да се обособи група, която да следи новостите и да взема решения за преводи и адаптация на **нормативни документи**.

Необходимо е да се положат усилия за **коопериране на библиотеките и за създаване и използване на обща нормативна база, така нареченият Национален контролен файл (НКФ)**.

Предложени са два варианта за изграждане на НКФ:

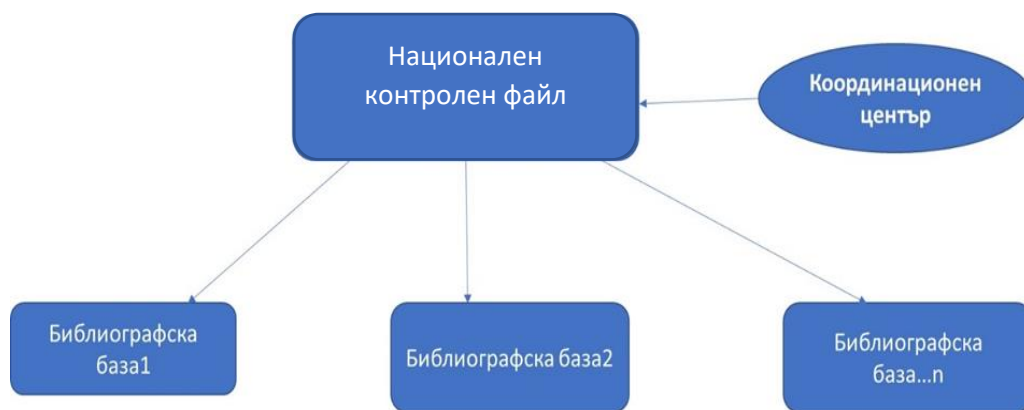
1. Изграждане на НКФ чрез **участие на библиотеките в система за споделена каталогизация** (например системата COBISS.BG²⁴).

Библиотеките са равноправни участници, използват единен софтуер и качеството на базата данни се следи от отговорен център.

2. Изграждане на НКФ чрез **коопериране на библиотеки**.

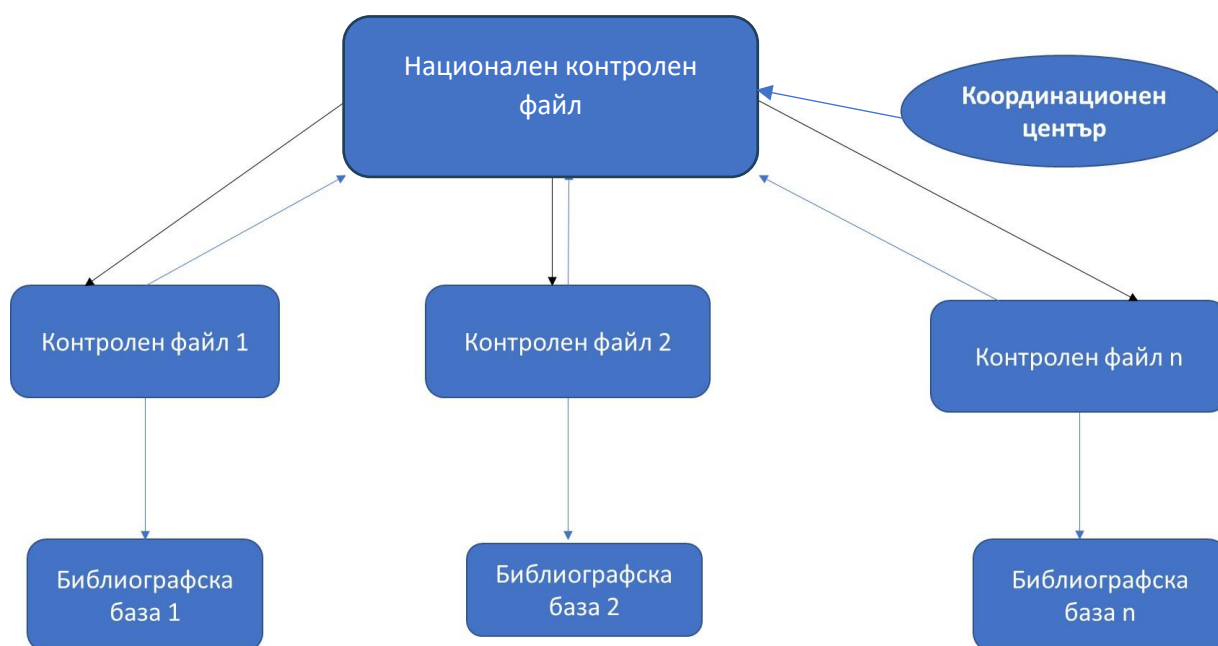
2.1. Библиотеките създават самостоятелно библиографски записи, но използват общ формат за библиографски и нормативни данни. Договарят и изграждат единна нормативна база. За тази цел контролните записи, които се създават се съхраняват в пространство, до което всички имат достъп в реално време. Преди да се създаде контролен запис, се извършва проверка за наличието на такъв в обединената база. Ако има наличен го използват, ако няма се създава (Фигура 2).

²⁴ Подробно за организацията на работата в COBISS.bg Виж 3.9.

Фигура 2. Организация на НКФ чрез коопериране на участниците.

2.2. Библиотеките създават библиографски записи като *не използват общ формат за библиографски и нормативни данни*. Създават контролните записи, като използват различни формати MARC или друга среда. Контролните записите се създават в локалните бази данни на библиотеките, но се събират на определен интервал в обща нормативна база, за които са необходими преобразуващи програми (фигура 3).

Фигура 3. Схема на работа по създаването и поддържането на НКФ чрез коопериране на участниците.

Независимо от това кой модел може да бъде предпочетен, никой от тях не би могъл да функционира без единен център, който да ръководи, поддържа и развива НКФ.

Изводи от глава 3.

Стандартизацията на библиографското описание е факт при развитието на съвременното библиотечно дело. Създаването на правила и тяхното стриктно прилагане са необходимото условия за качеството на каталозите в българските библиотеки. Правилата се прилагат и до днес, макар и някои части в тях да са морално остарели, затова е необходимо създаването на нови национални правила за библиографско описание, съобразени с променената информационна среда и международните стандарти. Формирането на точките за достъп (редните думи) са част от тези правила и с приемането им ще има унифициране на елементите, които се въвеждат.

Повсеместното спазване на общи правила и стандарти допринася за уеднаквяването на въвежданите данни и повишава възможностите за коопериране.

Българските библиотеки пристъпват плахо към кооперирането. То се извършва предимно при участие в общи сводни каталози, но не и за обмен на данни. Единствената съществуваща система за споделена каталогизация в България, не намира подкрепа.

Важността и необходимостта от нормативен контрол за онлайн каталозите остава неразбираема за много от библиотечните специалисти. В голяма част от прилаганите софтуери тя не е заложена, а там където я има, с някои изключения, не се обръща достатъчно внимание на качеството на контролните записи. Спазването на общи инструкции и методики, утвърдени на национално ниво и съобразени с националните и международни стандарти е наложително. Унификацията при въвеждането на данни е основа, както за коопериране и обмен на данни, така и за участие в различни бази данни.

Обучението е задължително условие за повишаване на квалификацията на каталогизаторите. Воденето на регистър на придобилите необходимата квалификация е още един инструмент както за създаване на качествени професионалисти, така и за поощряване на желанието им за усъвършенстване.

В изследването се откроява изводът, че коопериране при създаването на общ контролен файл е необходимост и осъзнаването от библиотечната общност на този факт ще настъпи. В дисертацията се доказват безспорните предимства на бъдещото развитие на нормативния контрол в българските библиотечни каталози в рамките на система за споделена каталогизация. Практическото му реализация се вижда и в сега съществуващия контролен файл, поддържан в системата COBISS.BG.

III. СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Научни приноси с теоретичен характер

1. Обстойно и цялостно за първи път на български език е представена концепцията за нормативен контрол.
2. Разгледани са съвременни проекти за нормативен контрол, които в международен и интердисциплинарен контекст, предлагат нова визия, напълно нов подход към каталогизацията, нормативния контрол, търсенето на информация и определят развитието на тези дейности, като съществена част от средата на свързаните данни.
3. Извършен е сравнителен анализ на двата формата за нормативни данни MARC 21/A и COMARC/A, използвани в българските библиотеки с цел установяване на основните практики, които трябва да бъдат задължително взети под внимание при създаването на Национален контролен файл и на методически указания за неговото изграждане и функциониране.

Научни приноси с практико-приложен характер

4. Разработени и предложени са модели за организация и управление на Национален контролен файл.
5. За първи път е създаден образец на контролен запис за български колективен орган във формат COMARC/A, за което липсва национална практика.
6. Представени са резултати от проведена анкета и сравнителния анализ на онлайн каталозите на библиотеки, прилагащи нормативен контрол, които потвърждават тезата, че е необходимо да има:
 - форми на коопериране и при създаването на контролни файлове;
 - обща методика на създаване на контролни записи и елементите, които са важни за идентифицирането на имена и колективи.

IV. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Нормативен контрол - принципи и стандарти. В: *ББИА - онлайн*, 2024, том 14, бр. 1, 2024, с. 18-23. ISSN 1314-7285.
2. Нормативният контрол – част от структурата на семантичната мрежа. В: *Музеи, библиотеки, архиви как центрове на съвременни изследвания*: сб. материалов IX Международных музейных чтений «Современные проблемы музеологии» (15-16 мая 2019 г., ОГИК). Орел: Орловский гос. ин-т культуры, 2019, с. 107-115. ISBN 978-5-905436-34-5.
3. Прилагане на съвременните правила за библиографско описание при каталогизирането на „по-стари монографични ресурси“. В: *Ловеч в българското културно пространство /Ловчански сборник/* : сборник с доклади от научната конференция „Ловеч в българското културно пространство, посветена на Ловеч и Ловчанско“, Ловеч, 25-28 септември 2018 г. / Съавт. Милена Миланова. София, Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2019, с. 118-128. ISBN 978-954-07-48856-6.
4. Съвременни виртуални контролни файлове – тенденции в развитието и използването им. В: *Докторантски четения: 2/2018*. София, Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2019, с. 207-214. ISSN 2603-3453.